

Ангел на ймення грушка

Зоряна Живка

Голодному — кожда страва добра.
(Народна мудрість)

В то важко повірити, але.

Своїй появі на світ Божий я завдячую старій груші. Отій старій груші, що стоїть майже на межі з сусідським городом, між малиною та дровітньою, за літньою кухнею. А якогось року на одній з її товстенних гілок в мене була гойдалка, аж доки наступної весни малинові зарості не обступили і грушу, і дровітню з усібіч.

Добре пам'ятаю її ще з дитинства: чорні гілки, схожі на розчепірені пальці казкової потвори, товстезний вузлуватий стовбур. Особливо страшно було проходити повз грушу ввечері — пізньої осені чи навесні, коли голе віття ворушилося на вітрі, мов крила дракона. Дуже рідко в тих гілках зависав ліхтарик-місяць або зорі, частіше за них чіплялися темні кошлаті хмари, які несли негоду. Лиха груша.

Вона ніколи не родила. Мені було дуже дивно, чому це геть нікому не потрібне дерево не зрубають. Ні краси, ні плоду — жодної користі. Навіть мотузку для білизни об неї не виходило зачепити.

Щороку навесні вкривалася рясним білим цвітом, наче до вінця наречена... Над нею гули бджоли з дідової пасіки. Ця груша зацвітала найпершою — відразу за морелями. Але ніколи не родила. Щороку, наприкінці серпня, я шукала хоч найменшеньку, найпоганшу, найтерпкішу — хоч би однісіньку грушку, тільки покуштувати. Шукала — і не знаходила. Вже давно достигали бери й лимонки, і солодкі дички-гнилички у дворі нашої сусідки. А та стара груша стояла безплідна, вкрита темнозеленим із золотавою сивиною листом. Я сердилася на неї. Проте груша мовчала.

З найперших моїх дитячих споминів золотою ниткою простують пахощі свіжого хліба. Духмяний, неповторний запах щойно спеченого хліба. Солодкий? Терпкий? Він чарівною хмарою розлітався по всьому обійстю й виманював мене навіть з найцікавішої забавки. Вломити хрумку скоринку. Відчути кінчиками пальців пружну силу хлібного тіла — допіру з вогню, він ще палав тією неземною міццю святої (чарівної?) стихії. А зрідка, як небувала розкіш мені діставалася гаряча, натерта салом перепічка. Мені так смакував той гарячий свіжий хліб, але бабуся завжди чомусь не дозволяла поласувати ним досхочу, казала: "Не їж свіжого тіста — живіт заболить! Завтра накуштуєшся". Але наступного дня з таємниче-чарівного хліб ставав просто хлібом і мені його вже так не кортіло. Справжній домашній хліб бабуся пекла зрідка, частіше ходили купувати до лавки, зате коржами до молока чи мнишиками балувала мене частенько.

Але я не любила їсти. І снідати, й обідати, й вечеряти видавалося мені непосильною

працею. Тільки в доброму гурті вдавалося мені впоратися з тарілкою борщу без сліз. Або ще з дідом чи сестрою наввипередки. Здавалося, я ніколи не була голодна.

Ми ніколи не викидали їжі. Чомусь ніколи. І тато, і мама, й обидві бабусі, й обидва дідусі, і навіть всі тітки одностайно мені повторювали, що залишати в тарілці недоїдки — гріх. Не хочеш крізь силу доїдати — не бери наступного разу стільки. Більше того, кожен зачерствілий, запліснявілий окраєць і мама, й тітки збирали до мішечка, щоб завезти в село на гостинець корові — щоб краще молоко давала. Корова дуже тішилася з того гостинця, трепетно-лоскітно брала кожен шматочок своїми м'якими губами, а потім торкалася долоні жорстким, як тертушка, язиком. Аби опісля дати щонайсмачніше в світі молоко.

Всі якось дивно шанували той хліб. Варто було впустити кусник на землю, як чулося: "Підійми, поцілуй."

Пахощі домашнього хліба, польового зела від усіх недуг, молока, "свинячої" бараболі з баняка. Так смачно було зцупти ту "не твою" гарячу картоплинку й, обпікаючи пальці, обібрати лушпиння — вона смакувала зовсім не так, як звичайна, людська, картопля на вечерю.

Пахощі родючої, чорномасної, ситої землі навесні, коли тільки-но сховався сніг і зацвітала сонячна мати-й-мачуха, випускала котики верба, кучерявилася молода, ще не жалька кропива. Ми з бабусею тоді ходили у яр нарвати тієї кропиви та пшінки коло ручая на найсмачніший у світі зелений борщ.

Пахощі гарбузового насіння, сушених яблук і груш, розстелених на печі восени.

Тільки з тієї груші мені так і не вдалося покуштувати жодної, навіть найменшенької грушки.

Я дивувалася. "Усі ж дерева на кутку родять!" Я сердилася. "От капосна!" Я просила. "Ну, будь ласочка."

Але груша мовчала.

Бабуся чомусь не знала казок... Бабуся знала все на світі: як варити чарівну кашу, що від неї діти ростуть швидко-швидко; де шукати опеньки; як робити ляльку з кукурудзяного качана; де ховається чорна ворона, котра краде криниці, коли діти не хочуть вмиватись; як вгадати годину й негоду; чому одну бабу-сусід— ку звать Ковбаскою, а іншу Гарбузкою, й чому не можна говорити поганих слів (бо язик стане довгий і чорний, наче вуж!); де живуть ангели; як плести вінок, а як корону. Бабуся знала все на світі. Крім казок. Не знала — та й годі. А я того вечора ніяк не хотіла засинати без казки. Врешті не витримала й вигукнула:

— Ну то прочитайте! Мама ж книжку лишила!

Але бабуся відповіла зовсім дивно:

— Та я, дитинко, не вмю читати.

Я завмерла. То була якась зовсім несусвітна річ — БАБУСЯ НЕ ВМІЛА ЧИТАТИ!

— Бабусю, так не буває, щоб людина не вміла читати! Усі вмюють читати! Навіть я.

— А я от не вмю.

— Хіба вас мама не вчила читати?

— І мати моя теж неписьменні були.

— Ну а школа? До школи ж ви мали ходити! Всі діти ходять до школи! Я вже теж ходжу. Ось зараз я ходжу в перший клас. А наступної осені піду в другий клас. Потім у третій. А коли я провчуся у школі стільки, як сестричка, то піду в університет і буде в мене не одна вчителька, а десять професорів, і ота-акенні товсті книжки, — мовила я.

Бабуся лагідно всміхнулася.

— Моя розумничко! Вчися, доню, вчися. То велика Божа ласка. Я теж хотіла вчитись. — бабуся промовила то так тихо і якимось печально, що мені захотілося її пожалувати. Пожалувати саме так, як вона мене жалувала, коли я забивала коліно чи обдряпувалася в малині. А ще мені трохи від серця відлягло, коли бабуся сказала те "я теж хотіла вчитись", бо я була вже злякалась, що моя найкраща в світі, найлюбіша бабуся могла — страшно подумати! — прогулювати школу.

— Бабусю, а чого ви не ходили до школи?

— Та таке. Коли було мені, як оце тобі нині, сім рочків, то мати пішла записати мене до школи, але — от лихо! — чобіт в мене не було, щоб ходити. Ми тоді вбого жили, дуже бідували. З усіх кутків злидні на нас дивилися. Тато застудилися й померли. Залишилися мати з нами малими. А ми з Івасем ще не помічники їм — тільки їсти давай. Як мати не старалися, не спромоглися мені на чоботи того року. Тоді вчитель і каже: "То нічого, вона ще дрібненька, хай підросте й наступної осені прийде".

— А чого ж ви наступної осені до школи не пішли?

Бабуся закам'яніла. В її завжди теплих сонячних очах, обрамлених промінчиками зморщечок, застигла скорбота, така сива й гірка, мов полин.

Не питай, дитино. — бабуся дивилася вже не на мене, а в якусь далеку далину, далину минувшини. — Тоді прийшло на людей страшне лихо. Голод прийшов.

Від слів "прийшло лихо" я зіщулилася під ковдрою, скоцюбившись клубочком, як наші кошенята. Я уявила те Страшне Лихо — високе, сіре, кошлате — як воно прийшло в село й налякало усіх: і дітей, і дорослих, і навіть котів-собак. І люди від страху навіть школу закрили. Ух, яка страшна казка! Але слова "голод прийшов" заскочили мене несподіванкою.

— Бабусю, як це "голод прийшов"?

— Не стало, що їсти. — бабуся, здавалося, не чула мене, вона все ще вдивлялася в ту таємну далину минувшини.

— Як це "не стало, що їсти"? Хіба ви не мали поля, не мали городу? Хіба тоді не садили картоплі? Не сіяли пшениці? — я ніяк не могла зрозуміти, про що це каже бабуся.

— Садили, дитино, сіяли... І родила земля наша, рясно родила. Дай, Боже, щороку... Та прийшли лихі люди й усе забрали, до зернини забрали. А тоді прийшов голод.

— Й у вас не було хліба?

— Не було хліба.

Я дивилася на бабусю широко розплющеними очима і ніяк не могла зрозуміти: як

це можна, щоб у дітей не було хліба. Можна жити без шоколаду, хоча й тяжко, можна протриматися без бананів і помаранчів. Але без хліба? Бабуся раптом подивилася на мене:

— Ой дитино! Що це я, стара, тобі проти ночі розказую. Прости, Господи! Оце розговорила мене. Спи вже, спи.

Бабуся поцілувала мене та пішла й собі стелити до сну, молитись. Дідусь давно вже спав у сусідній світлиці. Клубочком у моїх ногах скрутилась киця. А я лежала, згорнувшись під ковдрою і мріяла, що колись винайду машину часу й на всі гроші куплю в лавці хліба, свіжого, теплого хліба, чорного й білого, й віднесу тим людям, що жили, коли моя бабуся була дівчинкою.

Наступного ранку я без жодної суперечки зїла свою тарілку каші. Здивований дідो тільки гмикнув. З одного боку, мені тепер здавалося нечемним вередувати над тарілкою — я знала про Страшне Лихо й це було ніби посвячення до якоїсь святої таємниці. А крім того, я дуже хотіла підлабузнитися до бабусі, щоб випитати в неї щонайбільше про далекі часи її дитинства, тож починати день із вередування над тарілкою було вкрай недоцільно.

Бабуся мила посуд. Я тихенько вмостилася коло неї на стільчику.

— Бабусю, розкажіть мені про голод.

— Знайшла, що питати! — з докором похитала головою бабуся.

Набравши щонайдорослішого виразу обличчя, я виструнчилася та промовила:

— Я маю знати, як жила моя бабуся, коли була дівчинкою. Адже колись у мене теж будуть діти й вони спитають: "А що ти знаєш про свою бабусю?" Так каже наша вчителька. Вона весь час повторює, що маємо розпитувати старших, як жилося раніше. Це називається "історія Батьківщини"!

Бабуся здивувалася. Завагалась. Мовчала й мила тарілки. Бабуся міркувала, чи варто довіряти мені таїну горя. А я стояла поруч і вичікувально дивилася на неї.

Тоді вона почала оповідати. Я знову сіла на стільчик і завмерла.

— Наші люди завжди любили землю. Любили ходити коло землі — орати, сіяти, плекати, чекати, збирати збіжжя. Земля в нас щедра, родюча: трудись біля неї — і вона віддячить. У нас у селі хазяйновиті люди були, гріх нарікати на ледарів. Майже в кожного корівчина була, а в декого й по дві-три, ще й волів пара або конячка. А садки — кучеряві, як віночок, круг хати. Та захотіли лихі люди забрати в наших людей землю. Спершу ввели великий податок на садки — за кожне дерево мусив господар платити до державної скарбниці. Та люди не мали таких коштів — цілий рік треба було працювати, щоб заплатити за такий садок, як оце в нас нині. Хто не міг платити, то до нього приходили й вирубали дерева круг хати — і яблуні, й груші, й сливи.

— І в нас вирубали?

— І в нас. Усе, крім однієї груші-дички, бо побачили, що вона не родюча. Тому й лишили. ...Заплакали люди — сумно без садка біля хати, голо. Не біліє весна квітом. Не пахне літо яблуками. Нема тепер дітям ласощів. Але жити можна — то треба жити...

сіяти хліб, саджати бараболю, городину, порати худобу. А наступного року ввели великий податок на корів і коней, на свиней і курок. Хто не міг заплатити — приходили й забирали скотину. Тяжко стало — ні молочка, ні яєчка. Сухий хлібець і пісна картопля. Але треба далі працювати, біля землі ходити. А тоді. Була якраз осінь, як оце зараз, прийшли "буксіри" — це такі ледацюги були, що не хотіли коло землі трудитися — й почали в людей забирати й зерно, й картоплю. Все-все. Казали, то державі треба. А ви, люди, живіть чим хочете. А як бажаєте мати миску баланди, то ходіть робити у колгосп. Забрали все-все — й вивезли. Й не стало чого їсти. Почали люди мерти від голоду. І старі, й молоді, й діти. Було в селі пів тисячі дворів, а за рік лишилося хіба з двісті. Так люди мерли, що й ховати не було кому. Їздила від колгоспу підвода та збирала покійників по дворах, кидали їх до рову глибокого, одного на всіх, і присипали трохи землею, а наступного дня знову кидали до нього мерлих. А бувало й ще живих із мертвими ховали. Страшно. Усі, хто той тридцять третій пережив, наступного року до колгоспу записалися. А хто не записався, того на чужину вислали, на північ. І назвали куркулями.

— Бабусю, а як ви пережили той "тридцять третій"? — я не зрозуміла, що тридцять третій, то просто 1933 рік, один звичайний рік у ланцюгу століття. Мені здалося, що то якась особлива назва для голодного року й це містичне число ніби вкарбувалося в моїй голові вже назавжди. — Це ж не можна цілий рік нічого не їсти. День можна, два. Тьоті, як операцію робили, то вона три дні не їла. Але цілий рік не їсти не можна.

— Що ми, дитинко, їли?.. — бабуся зітхнула. Її погляд знову блукав у далині десятиліть. — Як забирали зерно, то все забрали — і пшеницю, й овес, і ячмінь. Навіть те, що на насіння було — забрали. І картоплю — всю чисто. Лихі ті "буксі—ри" були. І якби ще чужі нелюди, а то свої ж, односельці. Навіть квасолі вузлик забрали. Хіба совєцькій державі той вузлик треба був? Певне, що собі. Але чогось торбу з маком лишили. А того літа, в 32-му, дуже мак уродив. Ото кажуть: сім год мак не родив — і голоду не було, а того літа такий багатий уродив, що й диво. А голод прийшов. .То ж мати цілу велику торбу маку навіяла. І чогось "буксіри" той мак не забрали. А ще ми якраз щойно кукурудзу були перелушили та ще качани не викинули. То зерно, звісно, забрали. але мати терла ті качани і з них робила коржики. А ще тоді вродила цибуля. То ми пекли її в жару, в попелі.

Але найбільше нас виручила грушка-дичка. Ох та грушка! Ангел Божий, а не грушка! Не було на ній грушок роки зо два перед тим, а тої чорної осені вона зродила так рясно, як ніколи в світі — цілий мішок мати насушили. І були ті груші дрібнесенькі, як біб, а солодкі-солодкі, наче мед. І це стільки грушок і цибулі було в нас знову тільки в 46-му, коли після війни теж голод був. Ото мати візьме, та потре тих грушок на муку, та додасть маку, та кукурудзиння, та насмажить млинчиків. А навесні в ті дні, що ходила до колгоспу, за день роботи приносила жменю дерті чи макухи, а ми з Івасем теж не гуляли — за день нашукаємо якоїсь кропиви та пшінки, та лободи, то й маємо увечері кашу таку зелену. І так оце рік протрималися, що й навіть не попухли. А далі трохи легше стало.

— Бабусю, а це тільки в нашому селі такий голод був?

— Та де ж, дитино, тільки в нашому! По всій Україні. Немає такого села, щоб він не зачепив. Це в нас тільки половини дворів не стало, та ще хутір пропав. А є такі села, де до душі вимерло.

— І всі-всі люди бідували, як оце ви?

— Ой, мала, бідували ще гірше... В нас же якась цибуля лишилась, і маку торба, а головне, грушки. Цілий мішок. А в декого й того не було. Проте. Жив у нас через яр чоловік один. То колись моя мати з його жінкою дружили. Мати ж моя, прабаба твоя, ткалею була — на пів села ткала. Ото буває, як занесе вона тій сусідці полотно, то та і заплатить, і якогось коржа нам з Івасем на гостинчик передасть, жаліла нас, сиріт. А чоловік її партійний був і, як колгосп робили, то в коморі працював. То ж у них на столі завжди достаток був — і хліб, і до хліба. Дізнався він якось, що його жінка сусідці потай шматок вділила й насварився дуже. Більше нам ніяких гостинчиків не перепадало. І навіть тієї осені, як усе в людей забирали, то його хату обійшли — бо він колгоспний, та ще й начальство. Тож коли усі вже голодували, у них іще хліб на столі був. А на весну вивезли з села все зерно. то і йому також урвалося. Похворіли в нього діти, не звиклі їсти колгоспну юшку з бур'яну та дерті. А йому з горя кров у голову вдарила. Прибіг він якось до матері, увірвався в хату, схопив її за свитку й трясє: "Скажи, відьмо, чого в тебе діти вже скільки місяців хліба не нюхали й живі-здорові, а мої попухли й лежать колодами?" Ми на печі принишкли — страшно: дядько, мов той ведмідь у кожусі, а мати худа, зморена, в латаній свитині. Мати стала, ставно так, аж виросла наче, подивилася йому в очі та й каже: "Бо мене Бог на світі держить! Бог і правда!" І він якось ізнишк тоді, ніби й поменшав, розвернувся та мовчки пішов. Проте змилювався тоді над ним Господь, одужали його діти, — оте "Бог і правда!" навіки закарбувалося в моєму серці.

Вже давно був перемитий посуд. Я допомгла бабусі перетерти його та сховати в мисник.

— Отаке воно, дитино, було в світі, як я малою була. Не дай, Боже, нікому! Тож ти шануйся! І хлібець святий шануй — бо він дар Божий.

Того дня я мала багато роботи: наче білочка, збирала горіхи, що натрусив за ніч вітер, разом із дідом різала гарбузи — вибирали насіння, а решту кришили корові й телятку, палили бур'яни на городі, а потім ще й варили свинячу картоплю. Натомилася. Але все ж увечері, коли бабуся мене помила та вже постелила спати, я дістала книжку казок і мовила:

— Бабусю, як ви у школу не ходили, а я ходжу, то давайте я вам почитаю казочку перед сном, — і раптом заплакала. Цілий день не плакала, а от увечері, коли вклататися, взяла й заплакала. Так мені стало шкода моєї маленької бабусі, і її братика, що давно-давно загинув на війні, і прабабці-ткалі, котрої я теж ніколи не бачила, проте вона лишила по собі домоткані рядна та строкаті доріжки. Й усіх-усіх покривджених, замучених, закатованих, заморених. — Я тут казку знайшла про панну і золоту грушку. Там ще була лиха відьма, що спершу забрала в панни хату, потім

зарізала корову, що панну гляділа, а потім хотіла зрубати стару грушу. Але все добре скінчилося — панну сам князь посватав.

Минуло десять років. Знову осінь золотою панею ходила по світу. Приїхали в село.

У хаті й досі пахло бабусиною любов'ю. Пахло піччю й чеканням. І зелом, і сушкою. На столі стояла банка молока — купленого в сусідки. Городами пливли гіркуваті дими від спаленого картоплиння. Вже пів року, як бабуся пішла. Пішла до Бога. Ніби на хвильку вийшла до сусідки потеревенити. Тому в хаті й обійсті досі пахло бабусею. І дитинством.

Але й дитинство теж пішло. Я вже була студентка. Студентка університету.

В мене десять професорів і ота-акенні товстющі книжки. Приїхала в село не на канікули — у свою першу наукову експедицію. Завідувач кафедри історії мобілізував добровільних помічників, які збирали б свідчення людей, що пережили Голодомор. Зранку з нотатником я обійшла усіх старших людей на селі... "Мені б журналістський диктофон! Ох." Розшифровувати записи малася наступного дня. Бо по обіді ми з мамою ще поралися в садку — збирали останні зимові груші. Обривали їх з дерева, складали в ящики й ховали в погріб, а там вони достигнуть. І будуть солодкі й соковиті, з ніжно-рожевою м'якоттю. Усі мої друзі чекають на грудень, коли я пригощатиму їх нашими грушками. Таких грушок немає ніде в цілому світі — їх щепив мій покійний дідо, давно-давно, ще як мама малою була.

Ми вже верталися до хати. Зупинились на хвильку біля дровітні. Вітерець, легким порухом крила, обсипав нас дощем із золотих червінців. В цієї старої груші-дички, що в малиннику, листочки схожі на дрібні монетки. Але жодної груші. Я зітхнула:

— Все життя мрію покуштувати хоч найменшеньку гниличку з цієї груші. А вона ніяк не вродить.

— Та. — й собі зітхнула мама, — я теж ніколи не бачила з неї грушок. Аж не віриться, що тоді, в 32-му вона врятувала нашої родині життя. Тоді моя баба насушила з неї цілий мішок, дрібних, як біб, та солодких, як мед.

Вітер знову кинув на нас жменю золота. Мама ввійшла до кухні. А я все ще стояла, завмерши. Згадала дитинство. Перші шкільні канікули. Перехрестившись, вклонилася в бік старої груші. Крізь чорні корчуваті гілки виднілося небо — вже багато червінців обтрусив із груші осінній вітер. І раптом помітила, що те чорне вузлувате віття дуже схоже на стружені руки моєї любої бабусі. А ще на крила. Крила скорботного ангела.